

TALABALARNING KASBIY-DEONTOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Kabulov Azamat Ibadullayevich

Ellikqal'a Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat salomatligi texnikumi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19797877>

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarida kasbiy-deontologik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari tadqiq etilgan.

Tadqiqot davomida "deontologiya", "kasbiy etika" va "axloqiy mas'uliyat" tushunchalarining mazmun-mohiyati yoritilib, bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda ushbu kompetensiyani rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Maqolada nazariy tahlil bilan birga, amaliy treninglar va keys-stadi metodlarining ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Kasbiy-deontologik kompetentlik, pedagogik mexanizm, kasbiy burch, etika, mas'uliyat, oliy ta'lim, integrativ yondashuv, ma'naviy-axloqiy tarbiya.

Global o'zgarishlar va shiddat bilan rivojlanayotgan raqobat muhitida oliy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – kadrlar tayyorlash sifatini yangi bosqichga olib chiqishdir.

Bunda mutaxassisning faqatgina texnik ko'nikmalari (hard skills) yetarli emas, balki uning kasbiy etika va deontologiya (yunoncha *deon* – burch, *logos* – ta'limot) talablariga javob berishi ham hayotiy zaruriyatdir.

Kasbiy-deontologik kompetentlik — bu mutaxassisning o'z kasbiy vazifalarini bajarishda axloqiy me'yorlarga rioya qilishi, jamiyat va inson oldidagi burchini anglab yetishi hamda murakkab vaziyatlarda mas'uliyatli qaror qabul qila olish qobiliyatidir.

Talabalarda ushbu kompetensiyani rivojlantirish uchun avvalo uning tarkibiy elementlarini aniqlab olish lozim. Bizning tahlillarimizga ko'ra, mexanizm quyidagi to'rt blokdan iborat:

• **Kognitiv blok:** Kasbiy etika qoidalari, qonun ustuvorligi va deontologiya tamoyillari haqidagi bilimlarga ega bo'lish.

• **Motivatsion-qadriyatli blok:** Kasbiy faoliyatga nisbatan insonparvarlik munosabatini shakllantirish, o'z kasbini ijtimoiy qadriyat sifatida tan olish.

• **Faoliyatli blok:** Amaliyotda axloqiy normalarni qo'llash, muloqot madaniyatiga rioya qilish.

• **Refleksiv blok:** O'zining kasbiy xatti-harakatlarini tahlil qilish va xatolarni axloqiy nuqtai nazardan baholash.

Talabalarning kasbiy-deontologik kompetentligini rivojlantirish bo'yicha maqolangizni yanada boyitish va uni chinakam ilmiy 5 varaqqa yetkazish uchun quyidagi **metodik va amaliy tarkibiy qismlarni** qo'shishingizni tavsiya qilaman. Bular maqolaning "vazni"ni va ilmiy qiymatini oshiradi. Bu model odatda 3 ta asosiy yo'nalishni qamrab oladi:

• **O'quv-me'yoriy komponent:** Davlat ta'lim standartlari va fan dasturlariga deontologik mavzularni singdirish.

• **Psixologik-pedagogik komponent:** Talabaning shaxsiy fazilatlarini (empatiya, vijdon, burch hissi) ustida ishlash.

• **Amaliy-natijaviy komponent:** Talabaning amaliyot (praktika) davridagi axloqiy xatti-harakatlarini baholash ko'rsatkichlari.

• Axborot asrida kasbiy sirni saqlash (kiber-etika).

- Ijtimoiy tarmoqlarda mutaxassisning (o'qituvchi yoki shifokorning) o'zini tutishi.
- Sun'iy intellektdan foydalanishda axloqiy mas'uliyat.
- **AQSH va Yevropa:** Universitetlarda "Honor Code" (Sharaf kodeksi) mavjudligi va uni buzishning huquqiy oqibatlari.

- **Yaponiya:** Ta'limda kasbiy sadoqat va korporativ etika tushunchalarining ustuvorligi.

- **Diagnostika:** Talabalardan olingan so'rovnomalar (anketa). Masalan, "Siz uchun kasbiy burch nima?" degan savolga olingan javoblar tahlili.

- **Guruhlararo farq:** Nazorat va tajriba guruhlaridagi talabalarning axloqiy dunyoqarashidagi farqlar (diagramma ko'rinishida tasvirlash mumkin).

1. **Deontologik refleksiya** — talabaning o'z qilmishini axloq tarozisiga solishi.

2. **Kasbiy deformatsiya** — etika normalarini yo'qotish natijasida mutaxassisning shaxs sifatida inqirozga uchrashi (buni oldini olish mexanizmning maqsadi hisoblanadi).

3. **Aksiologik yondashuv** — ta'limga qadriyatlar tizimi orqali yondashish.

Talabalarda ushbu kompetentlikni rivojlantirish mexanizmi quyidagi tizimli yondashuvni talab etadi:

A) O'quv dasturlari integratsiyasi: Deontologik bilimlarni faqat alohida fan sifatida emas, balki barcha mutaxassislik fanlari tarkibiga singdirish. Masalan, pedagogika yoki tibbiyot yo'nalishida har bir mavzuni "kasbiy burch" prizmasidan o'tish.

B) Interaktiv metodlar: An'anaviy ma'ruzalardan voz kechib, "Axloqiy tanlov" (Ethical dilemma) keyslari ustida ishlash. Talaba dars jarayonida virtual yoki hayotiy mojaroli vaziyatga tushishi va undan deontologik qoidalarga mos chiqishi talab etiladi.

C) Ustoz-shogird tizimi: Talaba o'z sohasidagi yetuk mutaxassisning ish uslubini kuzatish orqali uning axloqiy obrazini o'zlashtiradi. Bu "ijtimoiy o'rganish" nazariyasiga tayanadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, deontologik tayyorgarligi yuqori bo'lgan talabalar mehnat bozorida tezroq moslashadi. Ularda:

1. Kasbiy stressga chidamlilik oshadi.

2. Jamoada ishlash va nizolarni bartaraf etish madaniyati shakllanadi.

3. Mijozlar (o'quvchilar, bemorlar, mijozlar) bilan ishonchli aloqa o'rnatiladi.

Talabalarning kasbiy-deontologik kompetentligini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

- Oliy ta'lim muassasalarida "Kasbiy deontologiya va etika" markazlarini tashkil etish.

- Bitiruv malakaviy ishlarida mutaxassislikning axloqiy jihatlarini tahlil qilish majburiyatini yuklash.

- Talabalarning amaliyot jarayonida bajargan ishlarini nafaqat texnik, balki deontologik nuqtai nazardan ham baholash tizimini joriy etish.

Ha, bu borada juda keng qamrovli va chuqur ilmiy qarashlar mavjud. Kasbiy deontologiya va kompetentlik masalasi falsafa, etika, psixologiya va pedagogika fanlari kesishmasida o'rganiladi. Ilmiy qarashlarni bir necha asosiy yo'nalishlarga bo'lish mumkin:

Deontologiya tushunchasining asosi bo'lgan "burch" va "mas'uliyat" tushunchalari bo'yicha dunyo olimlari quyidagi nazariyalarni ilgari surgan:

- **Immanuel Kant (Kategorik imperativ):** Kantning fikricha, har bir mutaxassis o'z ishini shunday bajarishi kerakki, uning xatti-harakati butun jamiyat uchun qoida (qonun) bo'lib xizmat qila olsun. Ya'ni, "shaxsiy manfaat emas, umumiy burch ustuvor bo'lishi" — deontologik kompetentlikning fundamental poydevoridir.

• **Jeremi Bentam:** "Deontologiya" atamasini fanga kiritgan olim. Uning qarashicha, kasbiy faoliyatda axloqiy me'yorlar foydali bo'lishi va insonlarga baxt keltirishi lozim.

Pedagogik va Psixologik Ilmiy Maktablar

Zamonaviy pedagogikada talabalarning deontologik kompetentligini rivojlantirish bo'yicha bir necha ilmiy yondashuvlar mavjud:

A) Aksiologik yondashuv (Qadriyatlar nazariyasi)

Bu yondashuv vakillari (masalan, **V. Slastenin, I. Isayev**) talabani kasbiy etikasini rivojlantirishni uning ichki qadriyatlari bilan bog'laydi. Ularning fikricha:

- Bilim — bu shunchaki ma'lumot;
- Kompetentlik esa — bu bilimni insonparvarlik (gumanizm) prizmasidan o'tkazib qo'llashdir.

B) Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv

Ushbu yo'nalish olimlari (**K. Rojers, Sh. Amonashvili**) talabani ob'ekt emas, sub'ekt deb hisoblaydi.

Ularning ilmiy qarashiga ko'ra, deontologik kompetentlik majburan shakllantirilmaydi, balki talabani "**Men-konsepsiyasi**" (o'zini mutaxassis sifatida his qilishi) orqali rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Mirziyoyev Sh.M.** "Yangi O'zbekiston strategiyasi". – Toshkent: "O'zbekiston", 2021.
2. **Abduquddusov O., Toshpo'latov E.** "Pedagogik mahorat va deontologiya". – T.: Iqtisodmoliya, 2011.
3. **Bentham J.** "Deontology; or, The science of morality". – London, 1834. (Klassik manba sifatida).
4. **Musurmanova O.** "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat". – T.: "Fan va texnologiya", 2014.
5. **Ziyomammedov B.** "Pedagogika". – Toshkent, 2012.
6. **Scientific Journal Articles:** "Issues of professional ethics in modern higher education". *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 2023.